

Jan Anward

phs

2002 / 2014

Denna artikel är ett antal variationer över ett och samma tema: språkstruktur är inte bara något man har, det är också något man hela tiden gör. Ett språkssystem är något som uppstår och återuppstår när en delvis delad språklig erfarenhet utnyttjas för att skapa situerad betydelse och drag i denna erfarenhet därigenom förstärks, modifieras eller försvagas.

Artikeln började som en serie kommentarer till några av Jacques Lacans teser i *Écrits* (Lacan 1977), i form av ett föredrag, betitlat 'Lacan och lingvistik', vid ett symposium anordnat av Psykoanalytiskt forum 1991.

Sedan dess har den genomgått en mängd förvandlingar och tillägg och är nu närmast en omläsning av den klassiska strukturalistiska traditionen i ljuset av det grundläggande temat.

Viktiga impulser i det fortsatta arbetet med texten har varit de kurser i semiotik som Göran Rossholm och jag gav vid Stockholms universitet under första halvan av nittiotalet, mitt arbete inom Dynamoprojektet på institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet, mitt samarbete med Björn Lindblom i slutet av nittiotalet (Anward & Lindblom 1999), kursen Språkets natur, som jag har gett för doktoranderna inom forskarskolan Språk och kultur i Europa sedan år 2000, och mitt arbete inom projektet Samtalsspråkets grammatik.

1. Ett exempel från Freud

Låt oss börja med det första exemplet i *Vardagslivets psykopatologi* (Freud 1941: 5-12). Freud befinner sig på resa till en station i Hercegovina och samtalar med en medpassagerare. De kommer att tala om Italien och Freud frågar sin medpassagerare om denne sett de berömda freskerna i Orvieto - och kan plötsligt inte minnas konstnärens namn. Han hinner producera två namn: först Botticelli, och sedan Boltraffio, som han vet är felaktiga, innan hans reskamrat upplyser honom om det riktiga namnet: Signorelli, som Freud genast igenkänner som det namn han sökt.

När Freud rekonstruerar den del av samtalet som föregick Italien-episoden finner han följande repliker och tankar som verkar ha relevans för kontrasten Botticelli - Boltraffio - Signorelli.

1. De har talat om sederna hos den 'turkiska' befolkningen "in *Bosnien* und in der *Herzegowina*".
2. Freud har berättat vad en kollega har hört om dessa människors stoiska inställning till en medicinsk dödsdom och deras typiska replik vid sådana tillfällen: "*Herr, was ist da zu sagen? Ich weiß, wenn er zu retten wäre, hättest du ihn gerettet.*"

3. Freud har därvid kommit att tänka på deras inställning till sexualitet och deras förtvivlan om de inte längre kan ha ett fungerande sexualliv: "*Du weißt ja, Herr, wenn das nicht mehr geht, dann hat das Leben keinen Wert.*". Men detta vill han inte prata med en främling om.

Dessutom för han in i sammanhanget en nyhet som han fått några veckor tidigare och som upptagit hans tankar mycket före resan, men inte alls under resan.

4. "Nachricht ... in *Trafoi*": "Ein Patient, mit dem ich mir viele Mühe gegeben, hatte wegen einer unheilbaren sexuellen Störung seinem Leben ein Ende gemacht."

Freud kommenterar inte närmare den speciella anföringsstrukturen hos dessa fyra utsagor, men den kan vara värd att dröja lite vid. I (1) försiggår uppenbarligen en dialog mellan Freud och hans medpassagerare. Men därefter reduceras medpassagerarens roll. I (2) är han enbart lyssnare och i (3) och (4) behåller Freud sina tankar för sig själv. Likaså reduceras Freuds egen roll. De relevanta replikerna i (2) och (3) är inte Freuds egna repliker - han återger vad en kollega har sagt att 'turkarna' säger. Freud utsäger repliken i (2), men tänker den bara i (3). I (4), slutligen är det inte längre fråga om

särskilt långsökt att se *-tti-* och *-l-* som förkortade former av *Trafoi* respektive *-elli*. Därmed skulle båda ersättningsnamnen bestå av samtliga de tre överblivna delarna.

2. Förtätning och förskjutning

Överblivna delar har dock ingen teoretisk status hos Freud. Ersättningsnamnen måste, om de ska integreras i Freuds teori om hur det omedvetna kommer till uttryck, ses som resultatet av ett 'arbete' med bortträngt material, ett arbete vars främsta resultat är förtätningar (Verdichtungen) och förskjutningar (Verschiebungen). Det omedvetna råmaterialet för detta arbete kallar Freud det latent innehåll, medan resultatet kallas för det manifesta innehåll.

Freud definierar förtätning på följande sätt:

"Förtätningen åstadkommes genom att 1) vissa latent element utelämnas, 2) att av åtskilliga element i den latent drömmen bara ett litet brottstycke kommer in i den manifesta, samt 3) att latent element, som har någonting gemensamt, sammanförs i den manifesta drömmen och sammansmälts till en enhet."

(Freud 1980: 141)

men tillägger också:

"Om ni så vill, kan ni reservera beteckningen 'förtätning' för den sistnämnda processen."

(Freud 1980: 141)

Ett exempel, som Freud hämtade från Meringer och Meyers stora undersökning av felsägningar (1895), är *Dann aber sind Tatsachen zum Vorschwein genommen. Zum Vorschein* (i dagen), säger Meringer och Meyer, har där blandats med *Schweinereien* (svinerier). Till svines försöker Nils Haak översätta *zum Vorschwein* med.

Ofullständig censur, säger Freud. *Schweinereien* har censurerats och ersatts med *Tatsachen* (fakta), men ger sig spöklikt tillkänna i *Vorschwein*.

Och så har inte bara fakta kommit i dagen, utan också svinerierna.

Förskjutning definieras på följande sätt:

"[Förskjutningen] yttrar sig på två sätt, dels så att ett latent element inte ersätts med någon av sina beståndsdelar utan med något mer avlägset liggande, alltså en anspelning, dels så att den psykiska accenten överflyttas från ett viktigt element till ett annat oviktigt, så att drömmen får ett annat centrum och därmed en främmande prägel."

(Freud 1980: 143)

När Signorelli ersätts med först Botticelli och sedan Boltraffio, så är det ett exempel på den första typen av förskjutning. Följande skämt (från Vitsen; Freud 1954) är ett exempel på den andra typen av förskjutning, där den

och *Boltraffio*. Härledningen av de båda ersättningsnamnen blir då rättfram: De fem första utsagorna förtätas till de båda manifesta namnen *Botticelli* och *Boltraffio*. Men inte direkt: ersättningsnamnens tre beståndsdelar har nämligen uppkommit genom förskjutning från de centrala elementen i det latent innehåll till dess perifera element: *Bosnien*, *Trafoi* och *-elli*.

3. **Rapports syntagmatiques et rapports associatifs**

Lacans poäng i *L'instance de la lettre dans l'inconscient* (Lacan 1977: 146-178) och i andra artiklar i *Écrits* är att förtätning och förskjutning sker mellan element som är relaterade 'vertikalt' och 'horisontellt' på det sätt som språkliga tecken är relaterade i ett saussureskt språkssystem.

De relationer som, enligt Saussure (1967: 170 -175), definierar teckens värden i ett språkssystem är:

Rapports syntagmatiques (syntagmatiska relationer):

- (i) sekvens: t.ex. mellan *contre* och *tous* i *contre tous*,
- (ii) del-helhet: t.ex. mellan *contre* (eller *tous*) och *contre tous*;

och

Rapports associatifs (associativa relationer):

- (i) samma stam: t.ex. *enseignement* - *enseigner*;
- (ii) samma suffix: t.ex. *enseignement* - *changement*;
- (iii) betydelselikhet: t.ex. *enseignement* - *apprentissage*;
- (iv) ljudlikhet: t.ex. *enseignement* - *clément*.

Syntagmatiska relationer är, med Saussures termer, relationer in praesentia, relationer mellan delar av samma yttrande (eller successiva yttranden), medan associativa relationer är relationer in absentia, relationer mellan en del av ett yttrande och andra möjliga yttrandedelar.

Syntagmatiska och associativa relationer är inte svåra att återfinna i Freuds exempel. De successiva elementen i den censurerade kolumnen i diagrammet förenas av associativa relationer, av ljudlikhet: *Herzegovina, Herr* och av betydelselikhet: *Tod, Tod & Sexualität, Tod & Sexualität*, å ena sidan, *Herr* och *Signor*, å andra sidan. De 'överblivna delarna' är syntagmatiskt (sekventiellt) relaterade till elementen i den censurerade kolumnen och till varandra i ersättningsorden. De olika utsagorna är också sekventiellt relaterade till varandra. Lacans observation att förtätning och förskjutning involverar saussureskt relaterade språkliga element är således välgrundad.

Egentligen är detta inte särskilt förbluffande. Freud och Saussure hade förmodligen samma källa till sina relationer, de 'associationslagar' som de brittiska empiristerna utvecklade från Locke och framåt och som genom Wundt och Binet, bland annat, dominerade psykologin i slutet av 1800-talet.

De viktigaste av dessa associationslagar är att föreställningar ('idéer') associeras på grund av likhet, motsats eller närhet. Som vi sett, så opererar förtätning på element som har 'något gemensamt', dvs. som är associerade genom likhet eller motsats, medan förskjutning äger rum mellan element som är associerade genom närhet: förflyttning av tonvikten från en del till en annan, eller genom likhet: anspelning. Och syntagmatiska relationer är baserade på närhet, medan associativa relationer är baserade på likhet (och motsats).

Det tankeväckande i Lacans observation är snarare den fråga som den ger upphov till om förhållandet mellan system och användning. I Freuds samtal utgör syntagmatiska och associativa relationer inte bara villkor för språkanvändningen, de är också något som skapas där.

Självklart finns ljudlikheten mellan *Herzegovina* och *Herr* där på förhand, liksom betydelselikheten mellan *Herr* och *Signor*, men det är först genom att dessa uttryck ingår som delar av ett återkommande led i de successiva utsagorna som *Herzegovina* och *Signor* får en färgning av död och sexualitet. Det är genom större sammanhang av detta slag som likheter blir kontextuellt relevanta och får en mening, blir likheter som gör en likhet. Som Mary Douglas (1996) värtaligt har visat, så åstadkommer en likhet ingenting om det inte finns ett sammanhang som ger den relevans.

Likaså är de 'överblivna delarna' på förhand syntagmatiskt (sekventiellt) relaterade till elementen i den censurerade kolumnen men det är först i samtalet som de olika utsagorna blir sekventiellt relaterade till varandra och som elementen i den censurerade kolumnen blir sekventiellt relaterade till varandra, i ersättningsorden.

Lacan ger oss alltså anledning att fråga hur syntagmatiska och associativa relationer både kan konstituera språkssystem och skapas i språkanvändning.

4. Karcevski

Den principiella lösningen på det problemet föreligger sedan snart tre kvarts sekel, i en kort och sällan beaktad artikel med den kryptiska titeln 'Du Dualisme Asymétrique du Signe Linguistique', som den ryske lingvisten Sergej Karcevski publicerade 1929.

Karcevski (1884-1955) hade en osviklig förmåga att befinna sig i händelsernas centrum. Efter upproret 1905 och ett år som politisk fånge lämnade han 1906 Ryssland och begav sig till Genève, där han blev elev till Ferdinand de Saussure, den moderna lingvistikens grundläggare. 1917 återvände han till Ryssland, med Saussures språk teori i bagaget. Bland dem som stiftade bekantskap med Saussure genom Karcevskiljs förmedling var Roman Jakobson, en av 1900-talslingvistikens huvudfigurer. 1919 lämnade Karcevski återigen Ryssland och begav sig till Prag, där han var och med om att bilda Cercle Linguistique de Prague, den strukturella lingvistikens centrum under mellankrigstiden. Slutligen återvände han till Genève, där han tillsammans med Bally och Sechehaye, också Saussures elever och utgivare av dennes Cours de Linguistique Générale, grundade Société Linguistique de Genève, den organisation som under 1900-talet systematiskt vårdat arvet från Saussure. Någon borde skriva en roman om, eller åtminstone biografi över, Karcevski.

Vad var det nu Karcevski beskrev i sin artikel? Helt enkelt en mekanism som gör språk till dynamiska system.

Karcevski beskriver språkssystem i termer av två grundläggande relationer: HOMONYMI (ljudlikhet) och SYNONYMI (betydelselikhet). Ett antal ord med samma form och olika betydelser är homonymer, och ett antal ord med olika form och samma betydelse är synonymer.

"[T]out signe linguistique est virtuellement homonyme et synonyme, à la fois. Autrement, il appartient simultanément à une série de valeurs transposées du même signe et à une série de valeurs analogues mais exprimées par des signes différents. Ce n'est là qu'une conséquence logique se déduisant du caractère différentiel du signe, et un signe linguistique doit nécessairement être différentiel, autrement il ne se distinguerait en rien d'un signal."

(Karcevski 1964: 83)

För att visa hur ett sådant system förändras, tar Karcevski följande exempel: någon kallar någon annan fisk, för att beskriva denne som trög och slapp. Exemplet fungerar om det är första gången det sker och om betydelsen framgår av sammanhanget.

Antag nu att vi, innan någon kallas fisk, har två användningar av *fisk*, en som har synonymen *vattendjur*

och en annan som har synonymen *simmare*. De båda användningarna av *fisk* är då homonymer. Vidare har vi en serie synonymer: *flegmatisk*, *passiv*, *slapp*, etc.

I och med att någon kallar någon annan fisk, får *fisk* en ny betydelse, och den betydelse som förenar ord som *flegmatisk*, *passiv* och *slapp* får ett nytt uttryck. *Fisk* får alltså en ny homonym och *flegmatisk*, *passiv* och *slapp* får en ny synonym.

Med Karcevskis egna ord:

"Supposons que dans une conversation quelqu'un ait été surnommé *ryba*. On a créé par là un homonyme de *ryba*, 'poisson' (un cas de transposition), mais en même temps on a ajouté un nouveau membre à la série synonymique: *flegmatik*, *vjalyj*, *bescuvstvennyj*, *xolodnyj*, etc."

(Karcevski 1964: 85)

Grafiskt kunde det se ut så här (vågräta streck förbinder synonymer, lodräta streck förbinder homonymer):

fisk — simmare — ...

|

fisk — vattendjur — ...

flegmatisk — passiv — slapp — ...

↓

fisk — simmare — ...

|

fisk — vattendjur — ...

|

fisk — flegmatisk — passiv — slapp — ...

Mera komplexa processer är förstås också möjliga. Ta exempelvis den utveckling där *full* först får en ny homonym, en synonym till *berusad*, som sedan, i likhet med med sin homonym, får *packad* som synonym, tillsammans med *berusad*.

packad — full — ...

berusad — onykter — ...

↓

packad — full — ...

|

full — berusad — onykter — ...

↓

packad — full — ...

|

|

packad — full — berusad — onykter — ...

Den princip som dessa exempel illustrerar, och som gör språk till dynamiska system, formulerar Karcevski (i nästan Lacanska termer) på följande sätt:

"Le signifiant (phonique) et le signifié (fonction) glissent continuellement sur la 'pente de réalité'. Chacun 'déborde' les cadres assignés pour lui par son partenaire: le signifiant cherche à avoir d'autres fonctions que sa fonction propre, le signifié cherche à s'exprimer par d'autres moyens que son signe. Ils sont asymétriques; accouplés, ils se trouvent dans un état d'équilibre instable. C'est grâce à ce dualisme asymétrique de la structure de ses signes qu'un système linguistique peut évoluer: la position 'adéquate' du signe se déplaçant continuellement par suite d'adaptation aux exigences de la situation concrète."

(Karcevski 1964: 86)

Den förmänskligande retoriken kan vi lugnt bortse ifrån. Karcevskis princip handlar egentligen inte om några inre processer i språkssystem. Den beskriver vad som händer när någon använder ett språksystems resurser för att framställa ett konkret ämne. Grundidén är helt enkelt att varje användning av ett språkssystem förändrar systemet. Var gång ett språkligt tecken

används, så omstruktureras dess relationer till andra tecken.

Därmed upplöses kontrasten mellan nya relationer, sådana som vi såg skapas i Freuds exempel, och gamla etablerade relationer, sådana som enligt Saussure konstituerar språkssystem. Båda typerna av relationer är sediment av tidigare språkanvändning och fungerar som villkor på framtida språkanvändning, villkor som språkanvändare kan utnyttja för att skapa betydelse och som därigenom förstärks eller modifieras. Villkorens giltighet och livslängd är en annan fråga. De avgörs av språkanvändningens sociala kontext.

5. Mera *fisk*

Karcevski ger knappast en nöjaktig analys av sitt eget exempel - den metaforiska användningen av *fisk*. Som Lakoff & Johnson (1980) har visat, så byggs metaforer upp genom att ett uttryck överförs från en betydelsesdomän till en annan. Den ursprungliga domänen för *fisk* definieras av de saker som är sägbara om fiskar, någonting i följande stil:

Domän: X
 Termer: *fisk*
 Predikat: *X är en fisk,*
 X simmar bra,
 X är orörlig på land,
 X har fenor, ...

Fisk kan beskriva X både som term (subjekt eller objekt) och som predikat, medan de övriga beskrivningarna normalt fungerar som predikat - även om uttryck som *fenbärare* kan användas som subjekt eller objekt i mer konstfulla sammanhang. *Simmar bra, är orörlig på land, har fenor, etc.* är således syntagmatiskt relaterade till *fisk*.

När sedan *fisk* tillämpas på en ny domän, så skapas ny betydelse i den domänen genom att några av de beskrivningar som är syntagmatiskt relaterade till *fisk*,

och som är förenliga med det som är sägbart i den nya modellen, samtidigt överförs, genom inferens, till den nya domänen.

Om den nya domänen är:

Domän: Y
 Termer: *person*,
 Angelika
 Predikat: *Y är en person*,
 Y simmar,
 ...

så kommer en tillämpning av *fisk* - som predikat - på Y att föra med sig *simmar bra*, och det är denna inferens som ger *fisk* en ny betydelse i sammanhanget.

Domän: Y
 Termer: *person*,
 Angelika
 Predikat: *Y är en person*,
 Y simmar,
 Y är en fisk,
 Y simmar bra,
 ...

Däremot överförs knappast *har fenor* till denna domän, eftersom ett sådant tillägg skulle skapa en motsägelse i

domänen (personer har inte fenor). Detta kan man utnyttja för att skruva metaforen. Istället för *hon är en fisk* kan man ju säga *det enda hon saknar är fenor*.

Karcevskis exempel är av samma slag. *Fisk* tillämpas - igen som predikat - på Z i följande domän:

Domän: Z
 Termer: *person,*
 Ivan
 Predikat: *Z är en person,*
 Z är flegmatisk, slapp, passiv, ...
 ...

Av predikaten i domänen X är det närmast *orörlig på land* som är förenligt med domänen Z och som därför överförs, genom inferens, till den domänen och ger *fisk* en ny betydelse där, när *fisk* tillämpas på Z. Resultatet blir något i följande stil:

Domän: Z
 Termer: *person,*
 Ivan
 Predikat: *Z är en person,*
 Z är flegmatisk, slapp, passiv, ...
 Z är en fisk,
 Z är orörlig på land,
 ...

De relationer som Karcevski använder i sin modell - och som han egentligen kallar homonymi och synonymi - är betydelselikheter och ljudlikheter, dvs. Saussures associativa relationer. Som vi har sett räcker de inte till, utan Karcevskis eget exempel involverar också Saussures syntagmatiska relationer. Karcevskis princip opererar således med den fullständiga uppsättningen saussureska relationer.

6. Om bokstavlighet

Man kunde invända mot Karcevski att hans princip bara gäller metaforisk och annan 'kreativ' användning av språket, att den inte är tillämpbar på 'bokstavlig' språkanvändning, där varje form uttrycker 'sin' betydelse och inget annat. Men då har man missförstått språkanvändningens natur.

Som Karcevski betonar är också bokstavlig språkanvändning kreativ. Det finns fler saker än ord och därför möter vi ständigt företeelser som vi måste benämna för första gången. Att möta en ny katt och då kalla den för katt är ingen automatisk konsekvens av det språksystem vi har lärt oss, utan, precis som i en metafor, en kreativ tillämpning av det systemet på ett konkret ämne.

All slags språkanvändning, 'bokstavlig' eller 'kreativ', handlar om att med hjälp av språkliga uttryck och en delad bakgrundskunskap skapa så mycket betydelse som möjligt.

Bokstavlighet är då, liksom metafor, bara ETT sätt att använda ett språksystems resurser. Valet mellan bokstavlighet och metafor (och andra slag av retorisk taktik) - och som en konsekvens därav ett systems 'rörlighet': hur pass stor del av de språkliga relationerna som förändras under en viss tidsperiod - beror av vad som uppfattas som sant, rätt, skönt, och kanske rent av

heligt, i de sammanhang där systemet används. Stagnelius "Kvällens gullmoln fästet kransa / Älvorna på ängen dansa" svarar på helt andra estetiska krav än det ungefärligen likvärdiga "Det är lite dimmigt nu efter solnedgången". Och Boileaus "J'appelle un chat un chat, et Rolet un fripon" (Jag kallar en katt en katt och Rolet en skälm) är inte en semantisk princip, utan ett moraliskt ställningstagande.

7. Syntagm och paradigm

Karcevskis väg var dock inte den strukturella lingvistikens väg. När den post-saussureska generationen av strukturella lingvister, framför allt Pragskolan och Hjelmslev, reformerade Saussure valde man istället att förfina bilden av språket som ett statistiskt system. I den processen försvann alla Saussures relationer, utom sekvens.

Den syntagmatiska relationen del-helhet ersattes av Pragskolans idé om språket som ett system av system, där syntagm på en nivå (t.ex. fraser) erbjöd ett antal positioner åt syntagm på närmast lägre nivå (t.ex. ord). Med den amerikanske strukturalisten Pikes terminologi består syntagm av slots, till vilka syntagm på närmast lägre nivå utgör fillers. På så sätt får vi den klassiska bilden av språkliga yttrandens struktur: fonem bildar morfem som bildar ord som bildar fraser som bildar satser som bildar meningar som bildar texter.

De enheter som kan uppträda i samma strukturella position i ett syntagm (eller kedja, som Hjelmslev också kallar det), som kan vara fillers till samma slot i syntagmet, utgör ett paradigm i Hjelmslevs mening, och har paradigmatiske relationer till varandra.

"Vi kan stille tegnet *mæt* op som en vandret kæde, forløbende fra venstre til højre, og så under hvert element, der indgår i det, i en lodret kolonne anbringe andre elementer, der kunne indsættes på hvert elements plads:

<i>m</i>	<i>æ</i>	<i>t</i>
<i>s</i>	<i>a</i>	<i>l</i>
<i>t</i>	<i>i</i>	<i>r</i>
·	·	·
·	·	·

Sådanne lodrette kolonner, som vi her har opstillet, vil vi kalde *paradigmer* ; et paradigme af elementer vil altså sige en klasse af elementer, der kan indsættes på en og samme plads i en kæde. *m æ t* er en kæde; *m s t g* [sic!] er et paradigme."

(Hjelmslev 1963: 36)

De paradigmatiske relationerna ersatte Saussures associativa relationer. Det finns en sorts motivering till detta i en fotnot i Hjelmslevs *Essais linguistiques* (Hjelmslev 1959: 152):

"³ F. de Saussure, *op. cit.*, p. 170-175. C'est pour éviter le psychologisme adopté dans le *Cours* de F. de

Saussure que je substitue le terme de 'rapport paradigmatisque' à celui de 'rapport associatif'."

Denna fotnot reser dock fler frågor än den besvarar. Skillnaden mellan Saussure och Hjelmlev är ju knappast terminologisk, eftersom paradigmatiska relationer är något helt annat än associativa relationer. Paradigmatiskt relaterade ord behöver inte vara betydelselika och heller inte ljudlika. Jämför *ärta* och *bok*, som båda kan utgöra huvudord i ett subjekt eller ett objekt. Inte heller är betydelselika ord, eller ljudlika ord, alltid paradigmatiskt relaterade - jämför *nej* och *inte*, och *mila* och *ila*.

Och varför väljer Hjelmlev termerna paradigm och paradigmatiskt? I traditionell grammatik används termen paradigm på följande sätt:

"En systematisk uppställning av alla de former som ett ord kan anta kallas böjningsmönster eller paradigm."

(Sjögren 1979: 51)

Böj - böja - böjer - böjde - böjt - böjd / böjt / böjda - böjande är ett paradigm i den traditionella meningen av ordet. Men dessa former utgör inte ett paradigm i Hjelmlevs mening. Ersätt själv *böjer* i *Jag böjer detta ord* med någon av de andra ordformerna och se hur många av dem som kan stå där!

Inte desto mindre har paradigmatiska relationer visat sig vara ett fruktbart analytiskt redskap. Som vi ska se behövs både paradigmatiska relationer och associativa relationer i en komplett beskrivning av språkssystem och språkanvändning.

8. Åter till *fisk* och Signorelli

Det visade sig, när jag analyserade Karcevskis exempel med *fisk* i detalj, att en metaforisk användning av ett ord involverar ett flertal olika relationer, både som utgångspunkt och som resultat. *Fisk* kunde utsägas om *Ivan* därför att *fisk* är förenligt med *orörlig*, *orörlig* liknar *flegmatisk* till betydelsen och *flegmatisk* har en syntagmatisk relation till *Ivan*.

Med hjälp av begreppet paradigmatisksk relation kan vi skärpa denna beskrivning. Betydelselikheten mellan *flegmatisk* och *orörlig* slår en bro mellan ekvivalenta paradigmer i två skilda domäner, så att predikat som är sägbara i den ena domänen också blir sägbara i den andra domänen. Att det sedan blir *fisk* och inte *orörlig* som används om *Ivan* har säkert att göra med att *fisk* är både det kortaste och det inferensrikaste ordet i det nymobiliserade paradigmet, det ord som ger mest mening med minst ansträngning.

I och med att *fisk* utsägs om *Ivan*, upprättas sålunda en syntagmatisk relation mellan *Ivan* och det paradigm som *fisk* ingår i. Samtidigt relateras *fisk* och *flegmatisk*, både paradigmatisksk - *fisk* och *flegmatisk* blir utbytbara, bildar delar av ett och samma paradigm – och associativt - *fisk* och *flegmatisk* förenas genom en ny betydelselikhet.

Med andra ord: även om kärnan i metaforen är en betydelselänk mellan skilda paradigmer, så involverar den,

både i sina utgångspunkter och i sitt resultat, alla slags språkliga relationer. Karcevskis princip innebär att varje utsaga förändrar ett komplex av associativt, paradigmiskt och syntagmatiskt relaterade uttryck.

Freuds exempel på namnglömska visar samma sak. Elementen i den censurerade kolumnen förenas inte bara av ljudlikhet och betydelselikhet. De bildar också ett paradigm av återkommande led. Ersättningsnamnen bildas därför genom förtätning av ett antal element som är syntagmatiskt relaterade till ett paradigm, vars ingående uttryck dessutom är förenade genom betydelselikhet och/eller ljudlikhet. Namnglömska, liksom metaforer, åstadkoms med hjälp av alla slags relationer: associativa relationer (ljudlikhet och betydelselikhet), syntagmatiska relationer och paradigmiska relationer.

Med hjälp av begreppet paradigm kan vi dessutom belysa en annan aspekt av Freuds exempel, som jag tidigare kort berörde. Rimligtvis bör de tre namnen Boltraffio, Botticelli och Signorelli ha utgjort delar av ett paradigm för Freud, redan innan han anträdde sin resa. Därför kan ersättningsnamnen också ses som förskjutningar från ett bortträngt element i ett paradigm till mera tillgängliga element i samma paradigm.

Återvänder vi sedan till exemplet *Dann aber sind Tatsachen zum Vorschwein genommen*, så kan vi

observera ett liknande samspel mellan olika relationer. I Freuds analys har det skett en förskjutning från det censurerade *Schweinereien* till det manifesta *Tatsachen*, men *Schweinereien* spökar likafullt i ett uttryck – *zum Vorschein* – som är syntagmatiskt relaterat inte bara till *Tatsachen* utan också till *Schweinereien* och som dessutom liknar *Schweinereien* ljudmässigt.

9. Kombination och selektion

I Roman Jakobsons avslutande uppsats 'Two aspects of language and two types of linguistic disturbances' i Jakobson & Halles gemensamma bok 'Fundamentals of Language' (1956) föreslår Jakobson en alternativ formulering av syntagm och paradigm, i termer av vad han kallar kombination respektive selektion:

"Any linguistic sign involves two modes of arrangement:

1) **C o m b i n a t i o n**. Any sign is made up of constituent signs and/or occurs only in combination with other signs. This means that any linguistic unit at one and the same time serves as a context for simpler units and/or finds its own context in a more complex unit. Hence any actual grouping of linguistic units binds them into a superior unit: combination and contexture are two faces of the same operation.

2) **S e l e k t i o n**. A selection between alternatives implies the possibility of substituting one for the other, equivalent to the former in one respect and different from it in another. Actually, selection and substitution are two faces of the same operation."

(Jakobson 1956: 60)

Begreppen kombination och selektion glider på ett obestämt sätt mellan system och användning. Beskriver

de sätt på vilka tecken är relaterade i ett system eller beskriver de vad språkbrukare gör? Här tänker jag förskjuta begreppen åt det praktiska hållet. Då får vi också redskap för en klarare förståelse av metafor, förtätning och förskjutning.

Yttrandeproduktion kan enkelt beskrivas i termer av selektion och kombination. Exempelvis: en talare väljer ett uttryck (selektion), detta uttryck gör ett följande uttryck relevant, talaren väljer ytterligare ett uttryck (selektion) och kombinerar det senare uttrycket med det förra (kombination).

Även systemet kan enkelt beskrivas i dessa termer, som sedimenterad praxis och erfarenhet. Två yttranden som är lika så när som på ett segment kan analyseras som bestående av segmentet och dess omgivning. För att ta två relativt realistiska exempel, som bygger på Språkbankens korpus Parole, så stöder en erfarenhet av de båda yttrandena

detärenjobbigsituation

detärenbekymmersamsituation

en analys av dem som bestående av en ram: *detären ~ situation* och ett minimalt paradigm av fillers: *jobbig / bekymmersam*:

uttryck från ett annat paradigm, som är associativt relaterat till det första paradigmet (*fisk*).

Selektion från en utvidgad domän är dock inte begränsad till metafor. Tekniken tillåter även mindre kreativa utfall. En talare skulle exempelvis kunna kombinera *detären ~ situation* med *slitsam* till *detären slitsam situation*.

Som jag visar i Anward (2000) spelar den här tekniken - i form av vad jag kallar "paradigmatic expansion by recycling" - en central roll när det gäller hur mänskliga språk uppnår full uttryckskraft.

Förtätning, å andra sidan, kan beskrivas som simultan kombination av två eller flera uttryck, för att använda en jakobsonsk term. Simultanitet är Jakobsons bidrag till uppsättningen syntagmatiska relationer, som ett alternativ till sekvens. *Vorschwein* är ju resultatet av att både *Vorschein* och *Schwein* har valts.

Nära förtätning, med dess bakomliggande omedvetna censur, ligger andra, kanske mindre psykiskt laddade, fall av felsägning. *Genomslöjad*, en simultan kombination av *genomskådad* och *avslöjad* är ett bra exempel, säkert mindre motiverat av censur än av den minimaxprincip som jag nämnde förut: så mycket mening som möjligt med så lite ansträngning som möjligt - eller helt enkelt av en temporär oförmåga att inhibera ett bortvalt alternativ.

En simultan kombination slår ju två flugor i en smäll, samtidigt som betydelsen blir mer mångfacetterad.

Simultana kombinationer behöver heller inte vara omedvetna. Lewis Carroll använde simultana kombinationer mycket medvetet och kallade dem portmanteau-ord, ord som man likt en kappsäck kan pressa ned mycket i (teleskopord är den rätt fantasilösa svenska termen). Den berömda nonsensdikten Jabberwocky i sjätte kapitlet i Lewis Carrolls *Through the Looking-Glass*, den som börjar ” ’Twas brillig and the slithy toves / Did gyre and gimble in the wabe:”, är gjord av sådana ord. ‘Slithy’ till exempel består av ‘slimy’ (slemmig) och ‘lithe’ (smidig), förklarar Humpty Dumpty.

Simultana kombinationer är också det stoff som James Joyce stora roman *Finnegans Wake* är vävt av. Ett ord som ‘treachers’ innehåller åtminstone ‘teachers’ (lärare), ‘preachers’ (präster) och ‘traitors’ (förrädare). Ofta går förtätningarna också på skrå över språkgränserna, som i ‘teargarten’, en blandning av engelskans ‘tear’ (tår) och tyskans ‘Tiergarten’ (djurpark).

Förskjutning, slutligen, kan enklast beskrivas som alternativ selektion. Istället för le mot juste väljs ett annat, paradigmiskt eller syntagmatiskt relaterat, uttryck. En förskjutning inom ett paradigm, på grund av censur av le mot juste, från *Signorelli* till *Botticelli*, exempelvis, hamnar därmed i samma division som

felsägningar av typ substitution (*i nöd och last*), malapropismer (*din teori är inkontinent*) och parafasier (*han skulle få upp brodern som kom ur ur laget* [istf. *kärret*]). En förskjutning inom ett syntagm, där le mot juste ersätts, helt eller delvis, av ett uttryck från ett syntagmatiskt relaterat paradigm, som när *Schwein* från det tidigare utkonkurrerade *Schweinereien* kombineras med *Vorschein*, hamnar i samma division som felsägningar av typ antecipation (*bela bandy*), perseveration (*spela spandy*) och permutation (*bela spandy*).

Så beskrivna blir metafor, förtätning och förskjutning inte oförenliga. I Freuds exempel med *zum Vorschwein* kan ju *Schweinereien* ses som en (blek men dock) metafor, som genom först förskjutning och sedan förtätning ger sig tillkänna i *zum Vorschwein*.

Metafor, förtätning och förskjutning är således inte resultat av ett enkelt spel med tecken i skilda dimensioner. De är produkter av en betydelseskapande praktik som är både systemanknytande och systemskapande. Praktiken utnyttjar som strategisk resurs det system av relationer – syntagmatiska, associativa och paradigmatiska – som sedimenterats av tidigare praktik. Samtidigt förändras detta system genom varje ny handling.

10. Den poetiska funktionen

Jakobsons svävning mellan system och användning i begreppen selektion och kombination blir än tydligare när han använder dem för att formulera sin berömda poetiska funktion:

"Den poetiska funktionen projicerar
ekvivalensprincipen från
selektionsaxeln på kombinationsaxeln."
(Jakobson 1971: 150)

Det som skapas i poesi finns ju inte i denna form i ett på förhand givet system. Ta till exempel Frödings dikt Idealism och realism, ur Nya Dikter (1894):

Nu är jag led vid tidens schism
emellan jord och stjärnor.
Vår idealism och realism,
de klyva våra hjärnor.

Det ljugs, när porträtterat grus
får namn av konst och fägring.
En syn, som svävar skön och ljus
i skyn, är sann som hägring.

Men strunt är strunt och snus är snus,
om ock i gyllne dosor,
och rosor i ett sprucket krus
är ändå alltid rosor.

I sista strofen bildar *strunt*, *snus* ... *om än i gyllne dosor* och *rosor i ett sprucket krus* ett paradigm utlagt efter kombinationsaxeln, eftersom de successivt uppträder i samma position, X, i den syntaktiska konstruktionen *men/och X är Z*. Likaså bildar *strunt*, *snus* och *rosor* ett annat paradigm utlagt efter kombinationsaxeln, eftersom de successivt uppträder i den andra positionen, Z, i samma konstruktion. Slutligen bildar *gyllne dosor* och *ett sprucket krus* ytterligare ett paradigm, eftersom de successivt uppträder i Y i konstruktionen X i Y:

	X		Z		Y
<i>men</i>	<i>strunt</i>	<i>är</i>	<i>strunt</i>		
<i>och</i>	<i>snus</i>	<i>är</i>	<i>snus</i>		
				<i>om ock i</i>	<i>gyllne dosor</i>
<i>och</i>	<i>rosor</i>			<i>i</i>	<i>ett sprucket</i>
		<i>är</i>	<i>rosor</i>		<i>krus</i>
		<i>ändå</i>			
		<i>alltid</i>			

Rimmen i sista stofen, *snus* och *ett sprucket krus* samt *gyllne dosor* och *rosor*, uppträder successivt i konstruktionen X i Y, men i kontrasterande roller. Det första X, *snus*, rimmar med det andra Y, *ett sprucket krus*, och det första Y, *gyllne dosor*, rimmar med det

andra X, *rosor*. Därmed konstrueras en likhet mellan *snus* och *ett sprucket krus*, å ena sidan, och mellan *gyllne dosor* och *rosor*, å andra sidan. Den likheten förstärks också av att *snus* genom uttrycket *om ock* syntagmatiskt avskiljs från *gyllne dosor*, samtidigt som *rosor* syntagmatiskt avskiljs från *ett sprucket krus* genom uttrycket *ändå alltid*. Den positiva laddningen i *gyllne dosor* överförs därmed till *rosor* och den negativa laddningen i *sprucket krus* överförs till *snus*. I och med assonanzen mellan *strunt* och *snus* konstrueras samma slags likhet mellan dessa ord - och den negativa laddningen i *strunt* överförs också till *snus*.

Vi får därmed två syntagmatiskt förbundna paradig (’INNEHÅLL’ och ’FORM’) som både är organiserade kring en kontrast mellan ’NEGATIVT’ och ’POSITIVT’ (generaliseringen från något konkret till en abstrakt egenskap är i enlighet med den retoriska figuren abstrakt synekdoke, som Sperber (1985:67) menar är Lévi-Strauss favoritfigur):

	INNEHÅLL	FORM
NEGATIVT	<i>strunt</i> <i>snus</i>	<i>ett sprucket krus</i>
POSITIVT	<i>rosor</i>	<i>gyllne dosor</i>

Det innebär då att den Frödingska konstruktionen

Men/och X <i Y> är (ändå alltid) Z <om ock i Y>

används för att uttrycka något i stil med

NEGATIVT INNEHÅLL i POSITIV FORM är NEGATIVT INNEHÅLL

POSITIVT INNEHÅLL i NEGATIV FORM är POSITIVT INNEHÅLL

dvs. för att kortsluta den förpackningens dominans som klyver våra hjärnor och som poeten har tröttnat på.

Det grundläggande i den poetiska funktionen skulle jag således vilja se som en syntagmatisering och paradigmatisering av associativt relaterade uttryck. Ljudlika och/eller betydelselika uttryck mobiliseras i samma position eller i länkade positioner i en upprepad konstruktion och bildar därmed nya syntagm och paradigm. Poesi spelar med givna associativa relationer och skapar nya syntagmatiska och paradigmatiska relationer.

Det är inget problem med att betrakta detta som en precisering av Jakobsons formulering, bara vi inte glömmer att det som projiceras från selektionsaxeln till kombinationsaxeln inte finns till som systematisk uttrycksresurs annat än i efterhand.

Det är heller ingen motsättning mellan Jakobsons formulering, så tolkad, av den poetiska funktionen och Riffaterres (Riffaterre 1978) förslag att poesi skapas genom upprepade transformationer av ett kärnord eller en kärnsats. Det är först genom en upprepad grundform

som likheter kan omvandlas till ekvivalenter i nya paradigmen.

Det är inte svårt att se Idealism och realism som upprepade transformationer av dess två första rader. Självklart återanvänds de två första radernas metriska struktur i resten av dikten. Det är en metrisk struktur med sju eller åtta stavelser i varje rad, enstaviga rim i varje udda rad och tvåstaviga rim, med den första stavelsen betonad, i varje jämn rad.

Men även de två första radernas syntaktiska format går igen i resten av dikten. De två första raderna består av ett led som uttrycker en propositionell attityd (*nu är jag led vid*), låt oss kalla det P, och ett led som uttrycker objektet för denna attityd, låt oss kalla det O. O, i sin tur, består av ett första led (1), en relation (r) och ett andra led i relationen (2). Som vi kan se nedan återanvänds sedan detta format konsekvent i resten av dikten (/ markerar radbrytning). Dessutom samspelar formatet på ett systematiskt sätt med den metriska strukturen. I de två första stroforna rimmar de båda 1 och de båda 2. I den tredje strofen rimmar, som vi redan har sett, 1 och 2 parvis.

P	O		
	1	r	2
Nu är jag led vid	tidens schism / Vår idealism och realism, /	emellan de klyva	jord och stjärnor. / våra hjärnor. /
Det ljugs, när är sann	porträtterat grus / En syn, som svävar skön och ljus / i skyn,	får namn av som	konst och fägring. / hägring. /
Men och och	strunt snus om ock i gyllne dosor, / rosor i ett sprucket krus /	är är är ändå alltid	strunt snus, / rosor. /

Det andra O i andra strofen:

En syn, som svävar skön och ljus
i skyn, är sann som hägring.

utgör en slags vändpunkt i dikten, det ställe där den inledande konflikten börjar urladdas innan den slutgiltigt kortsluts i den tredje strofen.

De tre föregående O har en likartad struktur. I det första O är 1 bestämt av ett ägarattribut (*tidens*) och 2 är samordnat. I det andra O har 1 i likhet med det första 1 ett ägarattribut (*vår*) och är i likhet med det första 2 samordnat. 2 har samma ägarattribut som 1. Det tredje O (det första i den andra strofen) har nästan samma struktur som det första O: 1 har ett framförställt attribut och 2 är samordnat. Enda skillnaden är att attributet till 1 är ett egenskapsattribut (*porträtterat*).

Dessutom är relationerna i dessa tre O 'söndrande' – de skiljer 1 och 2.

De tre efterföljande O har en annorlunda struktur. I dessa har 1 efterställda bestämningar – rumsattribut, där det substantiviska objektet också har ett egenskapsattribut som bestämning - och 2 består av endast ett ord, som dessutom är identiskt med huvordet i 1. Och relationen är det förenande *är*.

Det fjärde och mellersta O (det andra i den andra strofen) blir därmed en slags förmedlare mellan dessa båda format. 1 har två efterställda bestämningar – ett samordnat egenskapsattribut och ett rumsattribut – medan 2 består av endast ett ord, dock icke huvudordet i

1, men väl ett semantiskt besläktat ord. Relationen är varken söndrande eller enande, utan enbart likhet.

Diktens dynamik understryks också genom att rimmens vokalism successivt förändras, från enbart främre orundade vokaler i rimmens betonade stavelser i första strofen till enbart icke-främre rundade vokaler i tredje strofen, genom att *i* byts ut mot *u* i den andra strofen och *ä* byts ut mot *o* i den tredje strofen:

	Rad	Rad	Rad	Rad
	1	2	3	4
Strof 1	I	Ä	I	Ä
Strof 2	U	Ä	U	Ä
Strof 3	U	O	U	O

I de inrim som finns i tredje raden i varje strof (understrukna nedan) återfinner vi en liknande progression. Inrimmens vokalism förändras från främre orundad (*i*) till främre rundad (*y*) till bakre rundad (*o*). Inrimmen på *y*, som är en främre rundad vokal, kan utan tvekan ses som en förmedlande länk mellan *i* i första strofen och *u* i andra strofen.

	Rad 1	Rad 2	Rad 3	Rad 4
Strof 1	<u>I</u>	Ä	<u>i</u> I	Ä
Strof 2	U	Ä	<u>y</u> U	<u>y</u> Ä
Strof 3	U	<u>O</u>	<u>o</u> U	O

Diktens rörelse från sken och konflikt till väsen och enhet får därmed också ett mimofoniskt uttryck (Genette 1976), i och med att tunna, spetsiga vokaler byts ut mot breda, bottnande sådana.

11. Från H. K. Rönblom

Det är inte bara poesi som är poetiskt organiserad. Ljud(o)likhet mellan syntagmatiskt relaterade enheter används för koherens i både samtal (Sacks 1992, Vol. II, Parts V and VI, Jefferson 1996, Tannen 1989, Anward 2006) och prosa (se till exempel William H. Gass förord till Gertrude Steins *The Making of Americans*; Stein 1995: ix).

Låt oss se på ett enkelt exempel, hämtat från H.K. Rönbloms roman *Höstvind och djupa vatten* (Rönblom 1957:105-106).

Paul Kennet, som befinner sig i Sundhamn som adjunkt i historia, intresserar sig för ett mystiskt dödsfall i staden. Rektorn på läroverket uppmanar honom att sluta med det men Kennet vägrar naturligtvis. Efter samtalet med rektorn möter han några av sina kollegor i kollegierummet:

- Se, där kommer han ju själv, sade lektorn i biologi med bullersam munterhet i rösten. Hör du, Kennet, är det sant att du aldrig går ut utan att ha revolvern i bakfickan?

- Fullkomligt sant, sade Paul, den behöver jag ju jämt och ständigt. Lösmustascherna tar jag däremot på mig bara om söndagarna.

- Är inte lösmustascher en smula urmodiga?
frågade en extralärare. Om jag vore detektiv -

Han förstummades av en fnysning från den kvinnliga lektorn i franska. Hon hade namn om sig i lärda kretsar som specialist på syntaxen i Boccaccios 'Il Decamerone' och ägde ett starkt utvecklat sinne för det passande.

- För min del finner jag den sortens tidsfördriv högst olämpliga, upplyste hon. Lärdomsskolan har dock vissa föredömen att vårda.

Det intressanta här är naturligtvis allitterationen på *f* i

Han förstummades av en fnysning från den kvinnliga lektorn i franska.

och den åtföljande assonansen på *n*, *r* och *s*. Vi kan se detta som en märkning av lektorns 'röst', därtill en mimofonisk sådan, med tanke på fnysningen. Denna tolkning förstärks av att *f* försvinner i den följande meningen, där lektorn inte hörs, utan bara omtalas, för att sedan återkomma, som del av ett upprepat *för* (med en uppenbar anknytning till *förstummades* i den tidigare meningen), i de två sista meningarna, där lektorn talar.

På detta sätt kan en syntagmatiskt utlagd ljudlikhet markera både röst och textstruktur. Och det säger förstås sig själv att en sådan koppling mellan ljudlikhet,

röst och textstruktur inte finns på förhand, utan är något som görs i den språkliga praktiken.

*

Men exemplet kanske också visar något mer.

Saussure lade ned stor möda på att försöka visa att romersk (och annan indoeuropeisk) poesi hade som generativ princip ett dolt ord, vars delar återkom i de manifesta dikterna på ett regelbundet sätt (Starobinski 1971, Culler 1986, Wunderli 2004). Det finns väl egentligen ingen som har övertygats av Saussures argument, så gott det nu går att rekonstruera, men Saussures ansats har ändå visat sig fruktbar, inte minst som underlag för Riffaterres redan nämnda förslag att poesi skapas genom upprepade transformationer av ett kärnord eller en kärnsats.

Fonologisk koherens skulle då kunna skapas inte bara genom alliteration och assonans, utan också genom att en tur, en mening eller en längre enhet till största delen görs av de fonem som ingår i ett enskilt ord.

Meningen

Han förstummades av en fnysning från den kvinnliga lektorn i franska.

är ett möjligt sådant exempel. Meningen slutar med ordet *franska* och som visas nedan innehåller samtliga övriga ord i meningen (utom det näst sista *i*) någon eller några delar av ordet *franska*.

han	an
förstummades	rsas
av	a
en	n
fnysning	fns
från	frn
den	n
kvinnliga	knna
lektorn	krrn

12. Metafor och förtätning, metonymi och förskjutning

Låt oss till sist återvända till Lacan. Hur ska vi förstå Lacan när han säger att

"Verdichtung, or 'condensation', is the structure of the superimposition of the signifiers, which metaphor takes as its field, and whose name, condensing in itself the word *Dichtung*, shows how the mechanism is connatural with poetry to the point that it envelops the traditional function proper to poetry."

(1977: 160)

och karakteriserar metaforisk struktur (*Love is a pebble laughing in the sunlight.*) som "substitution of signifier for signifier", sammanfattat i formeln (1977: 164)

$$f(S'/S)S \cong S(+s)$$

och när säger han att

"In the case of *Verschiebung*, 'displacement', the German term is closer to the idea of that veering off of signification that we see in metonymy, and which from its first appearance in Freud is represented as the most appropriate means used by the unconscious to foil censorship."

(1977: 160)

och karakterierar metonymisk struktur (*Thirty sails*) som "connexion between signifier and signifier", sammanfattat i formeln (1977: 164)

$$f(S...S') \cong S(-)s$$

De klassiska retoriska figurerna metafor och metonymi dyker upp i den strukturalistiska traditionen genom den koppling mellan kombination och selektion, å ena sidan, och metonymi och metafor, å andra sidan, som görs i Roman Jakobsons ovannämnda uppsats 'Two aspects of language and two types of linguistic disturbances' (Jakobson 1956).

Jakobson börjar med att reducera kombination och selektion till närhet och likhet, de gamla bekantingarna från de brittiska empiristerna, Freud och Saussure:

"The constituents of a context are in a status of contiguity, while in a substitution set signs are linked by various degrees of similarity which fluctuate between the equivalence of synonyms and the common core of antonyms."

(Jakobson 1956: 61)

Sedan urskiljer han två polariserade textstrategier: en som bygger på likhet - den metaforiska vägen - och en som bygger på närhet - den metonymiska vägen:

"The development of a discourse may take place along two different semantic lines: one topic may lead to another either through their similarity or through their contiguity. The metaphoric way would be the most appropriate term for the first case and the metonymic way for the second, since they find their most condensed expression in metaphor and metonymy respectively. ... In normal verbal behavior both processes are continually operative, but careful observation will reveal that under the influence of a cultural pattern, personality, and verbal style, preference is given to one of the two processes over the other."

(Jakobson 1956: 76)

och upprättar därmed, via likhet, en slags förbindelse mellan selektion / paradigm och metafor och, via närhet, mellan kombination / syntagm och metonymi.

Vad Lacan gör, när han associerar vidare, är att koppla förtätning till metafor, och därmed till selektion, och förskjutning till metonymi, och därmed till kombination.

Hur sker då denna koppling?

Vi kan ju till att börja med försöka tolka Lacans formler:

metafor: $f(S'/S)S \cong S(+s)$

metonymi: $f(S...S') \cong S(-s)$

Lacan tyckte om matematiska formler och figurer. Men de är sällan till för att klargöra Lacans text. Tvärtom skapar de ofta nya innebörder, som ibland verkar gå på tvärs mot texten. Detta har fått en del uttolkare att ifrågasätta Lacans allvar. Gallop (1989), till exempel, behandlar formlerna ovan som en slags vitsar. Man kunde också tänka sig att Lacan, precis som Cusanus och andra mystiker, använde matematiken för att försöka säga något utsägligt.

Fast just i det här fallet verkar formlerna vara ganska genomskinliga: I metonymin förflyttas utsägelsen längs kombinationsaxeln, från en Signifiant, S, till en annan, S'. Samtidigt bevaras skillnaden, strecket: -, mellan S och dess signifié, s, och S skiljs - i en annan tolkning av strecket - från sitt s. Lacan upphåller sig länge vid omöjligheten av att veta hur stor flotta som betecknas av trettio segel. I metaforen, däremot, förflyttas utsägelsen längs selektionsaxeln. Gränsen mellan S och s överskrids (vi kan se + som ett överkorsat streck), i och med att S blir signifié för S' - metaforen betecknar det uttryck som det ersätter. Dessutom behåller S sitt ursprungliga s. Ett

skrattande gruskorn i solen betecknar *kärlek* som betecknar 'kärlek'.

Är detta en rimlig beskrivning av metonymi och metafor?

Metonymi innebär, i det enklaste fallet, att det upprättas en paradigmatiske relation mellan betydelsemässigt relaterade uttryck. Den betydelserelation det här är fråga om är partonymi, förhållandet mellan del och helhet. Ett uttryck som *per skalle* kan ersätta uttrycket *per person*, exempelvis. Så beskriven blir metonymi, liksom metafor, ett fall av utvidgad selektion. Men en partonymisk relation innebär också en syntagmatisk relation: om B är partonym till A, så är både *A har B* och *As B* typiskt sägbara. Ett B kan dock ersätta ett på sätt syntagmatiskt relaterat A även i fall där B knappast är partonym till A. Istället för *Min affär (har öppet till 23)* kan vi säga *Jag (har öppet till 23)*. Metonymi går därmed också, i likhet med ett fall av förskjutning, att beskriva som en instans av det syntagmatiska fallet av alternativ selektion.

För Lacan utgör selektionsaxeln den dimension som förenar metafor och förtätning, den dimension i vilken båda opererar. Men som vi redan har sett, i exemplen med Karcevskis fisk och Freuds namnglömska, så utnyttjar förtätningen, liksom metaforen, alla slags relationer: ljudlikhet, betydelselikhet, syntagmatiska relationer och paradigmatiske relationer

I förtätningen ligger ju också en speciell typ av kombination, simultan kombination. Intressant nog, så ser Jakobson, förmodligen just därför, själv förtätning som en metonymisk process: synekdoke, eller del för helheten:

"Thus in an inquiry into the structure of dreams, the decisive question is whether the symbols and the temporal sequences used are based on contiguity (Freud's metonymic 'displacement' and synecdochic 'condensation') or on similarity (Freud's 'identification' and 'symbolism')."

(Jakobson 1956: 81)

Metafor, metonymi, förtätning och förskjutning är således relaterade men distinkta fenomen (se också Holenstein 1974 och Roudinesco 1994: 308-311). Lacans stora förtjänst är att ha fäst uppmärksamheten på det som dessa fenomen har gemensamt. Genom att ta denna insikt på allvar har vi också kunnat skilja på selektion och kombination som elementära handlingar i en betydelseskapande praktik och paradigmatiska relationer, syntagmatiska relationer, associativa relationer, metafor, metonymi, förtätning och förskjutning som komplexa produkter av denna praktik. Speciellt har vi, kontra Jakobsons teori (men inte hans praktik), kunnat se att selektion och kombination

visserligen är begränsade av, anknyter till, tidigare selektion och kombination, men att de inte är bundna till föregående praktik. Syntagmatiska och paradigmatiska relationer är produkter av selektion och kombination men selektion och kombination kan gå utöver etablerade syntagmatiska och paradigmatiska relationer.

En annan av Lacans förtjänster är att han visar på den dynamiska karaktären hos metafor, metonymi, förtätning och förskjutning. Lacan är fullt på det klara med att metafor och metonymi är, om inte något som språkbrukare gör - Lacan är förvisso strukturalist av 'det är inte jag som äter, det äter i mig'-slaget¹ - så åtminstone något som händer i dem. Tyvärr kan han inte göra mycket av den insikten, eftersom han, likt andra klassiska strukturalister, betraktar språkanvändning som ett spel med ett på förhand givet system och därmed blir blind för språkanvändningens systemförändrande sida. Den resulterande paradigmatiska relationen i metonymin och den resulterande syntagmatiska relationen i metaforen upprättas aldrig i Lacans modell. Inte heller framträder den resulterande betydelselikheten i metonymin. Lacan verkar ju till och med, på ganska oklara grunder, förneka dess existens.

¹ Se Lévi-Strauss 1978:3-4 för en avväpnande formulering av denna klassiska strukturalistiska ståndpunkt)

Referenser

- Anward, Jan 2000: 'A dynamic model of part-of-speech differentiation'.
In: Petra M. Vogel and Bernard Comrie (eds.): *Approaches to the typology of word classes*. (Empirical Approaches to Language Typology 23.) Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 3-45.
- Anward, Jan 2006: 'Om assonans i samtal'. In: Sofia Ask, Gunilla Byrman, Solveig Hammarbäck, Maria Lindgren and Per Stille (eds.): *Lekt och lärt. Vänskrift till Jan Einarsson 2006*. Växjö: Rapporter från Växjö universitet. Humaniora. Rapport 16. 5-16.
- Anward, Jan and Björn Lindblom 1999: 'On the rapid perceptual processing of speech: From signal information to phonetic and grammatical knowledge'.
<http://www.liu.se/ikk/medarbetare/jan-anward/filarkiv-publikationer/1.209284/ja-1999b-anward-lindblom.pdf>
- Culler, Jonathan 1986: *Ferdinand de Saussure*. Cornell University Press.
- Douglas, Mary 1996: *Thought Styles*. Sage
- Freud, Sigmund 1941: *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*. Gesammelte Werke IV. Imago.
- Freud, Sigmund 1954: *Vitsen och dess förhållande till det omedvetna*. Söderström.
- Freud, Sigmund 1980: *Orientering i psykoanalys*. Natur och Kultur.
- Gallop, Jane 1989: 'Metafor och metonymi'. I: Irene Matthis (red.): *Fyra röster om Lacan*. Natur och Kultur.
- Gass, William H. 1995: Foreword. In Gertrude Stein: *The Making of Americans*. Dalkey Archive Press.
- Genette, Gérard 1976: *Mimologiques: voyage en Cratylie*. Seuil.
- Hjelmslev, Louis 1959: *Essais linguistiques*. Travaux de Cercle Linguistique de Copenhague XII.
- Hjelmslev, Louis 1963: *Sproget*. Berlingske.

- Holenstein, Elmar 1974: A new essay concerning the basic relations of language. *Semiotica* 12. 97-128.
- Jakobson, Roman 1956: 'Two aspects of language and two types of aphasic disturbances'. In: Roman Jakobson & Morris Halle: *Fundamentals of language*. Mouton & Co.
- Jakobson, Roman 1974: 'Lingvistik och poetik'. I: Kurt Aspelin & Bengt A. Lundberg (red.): *Form och struktur: texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*. PAN/Norstedt.
- Jefferson, Gail 1996: 'On the Poetics of Ordinary Talk'. *Text and Performance Quarterly* 16:1. 1-61.
- Karcevski, Serge 1964 [1929]: 'Du Dualisme Asymétrique du Signe Linguistique'. In: Josef Vachek (ed.): *A Prague School Reader in Linguistics*. Indiana University Press.
- Lacan, Jacques 1977: *Écrits: a selection*. Tavistock.
- Lakoff, George & Mark Johnson 1980: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, Claude 1978: *Myth and meaning*. Routledge.
- Riffaterre, Michael 1978: *Semiotics of Poetry*. Indiana University Press.
- Roudinesco, Elisabeth 1994: *Jacques Lacan*. Symposium.
- Sacks, Harvey (1992), *Lectures on Conversation*. Vols I and II. Blackwell.
- Saussure, Ferdinand de 1967 [1916]: *Cours de linguistique générale*. Payot.
- Sjögren, Peter A. 1979: *Termer i allmän språkvetenskap*. Akademi litteratur.
- Sperber, Dan 1985: *On anthropological knowledge*. Cambridge University Press.
- Starobinski, Jean, 1971: *Les mots sous les mots: les anagrammes de Ferdinand de Saussure*. Gallimard.
- Tannen, Deborah 1989: *Talking Voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wunderli, Peter 2004: 'Saussure's anagrams'. In Carol Sanders (ed.):
The Cambridge companion to Saussure. Cambridge University Press.
174-185.